

ДК 378:159.9-051

Катерина РАДЗІВІЛ,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ДИНАМІКА ПРОФЕСІЙНИХ ОЧІКУВАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається поняття феномена професійних очікувань майбутніх психологів та динаміки їх змін у навчальному процесі. Автором здійснений теоретичний аналіз наукових джерел, що розкриває сутність, структуру, функції та чинники динаміки професійних очікувань майбутніх психологів, їх критерії дослідження. Подано опис принципів реалізації та результатів упровадження комплексної програми психокорекції професійних очікувань майбутніх психологів у навчальному процесі. Висвітлено ключові напрямки методичних рекомендацій для викладачів щодо психокорекції професійних очікувань майбутніх психологів у процесі фахової підготовки у ВНЗ.

Ключові слова: майбутні психологи, динаміка професійних очікувань, антиципація, мотивація, привабливість професійної діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні в українському освітньому середовищі гостро постає проблема підтримки інтересу, мотивації та загального позитивного ставлення до професії майбутнього спеціаліста на всіх етапах фахового становлення. У системі вищої професійної освіти постають невирішені питання, пов'язані з підвищенням рівня прагнень до саморозвитку студента-психолога та стимулювання до

самоактуалізації. Інтегральним феноменом, який формує та спрямовує особистість студента у напрямку професійного розвитку, є професійні очікування. Тому постає необхідність у поглибленому дослідженні активності суб'єкта цієї професійної діяльності через його очікування, які формуються як результат впливу навчального процесу. Не менш важливою умовою формування професійних очікувань є внутрішньоособистісні детермінанти. Виходячи зі специфіки професійного становлення майбутнього психолога, важливим є те положення, де успішна професійна реалізація майбутнього психолога тісно пов'язана з його індивідуально-особистісним розвитком, що формує суб'єктивну реальність фахового світогляду та його очікувань.

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, дотичних до теми нашого дослідження, слід констатувати, що на сьогодні відсутні науково достовірні дані щодо динаміки професійних очікувань майбутніх психологів, чинників їхнього формування та впливу на становлення фахівця у навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Загалом проблему передумов формування очікування стосовно майбутньої діяльності розглядали у психології з психофізіологічної позиції такі вчені, як П. К. Анохін, М. О. Берштейн, І. П. Павлов, І. М. Фейгенберг. Розглядаючи феномен очікування як антиципаційне явище, важливими доробками є праці: І. Г. Батраченко, Т. О. А. Коновалова, Б. Ф. Ломова, Л. О. Регуш, Є. М. Суркова. З позиції педагогічної психології та психології навчання – професійні очікування розглядалися як компонент професійної спрямованості майбутнього психолога (Л. І. Божович, Є. Ф. Зеєр, В. С. Мерлін, В. Г. Панок, К. К. Платонов), як життєва та професійна перспектива (І. О. Петухова, Т. М. Титаренко, Л. Б. Шнейдер) та як професійна позиція (Є. Ф. Зеєр, В. Г. Панок). Очікування у професійному становленні майбутнього психолога у навчальному процесі вивчали такі науковці, як Ж. П. Вірна, О. М. Кочнева, О. В. Левченко, вплив очікувань на навчальну мотивацію – А. К. Маркова, професійний розвиток – О. О. Бодальов, Є. О. Клімов, Дж. Равен, А. О. Реан, Н. Ф. Шевченко. Останні розробки концепту психологічних очікувань

та його впливу на навчально-професійний потенціал особистості представлено низкою українських і зарубіжних науковців: Т. П. Борисовою, О. А. Коноваловою, М. В. Суряковою, О. О. Тишковським, А. П. Фрадинською.

Метою статті є обґрунтування та висвітлення основних результатів дослідження динаміки професійних очікувань майбутніх психологів на різних етапах їх професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останніх розвідках українських і зарубіжних дослідників подається визначення професійних очікувань як психічного стану індивіда, який відображає співставлення суб'єктивної оцінки актуальної ситуації взаємодії та його уявлень про себе як суб'єкта [9, с. 66]. Українська дослідниця А. П. Фрадинська визначає професійні очікування як “прогностичну спроможність уявлень майбутнього працівника, що базується на зіставленні індивідуальних особливостей, можливостей, бажань, які знаходяться під впливом соціального середовища та мають відображення у професійному самовизначенні і зростанні власної майстерності” [11, с. 166]. Розширюючи вказане поняття, заслуговує та увагу трактування професійних очікувань О. В. Левченко як емоційний стан і структурно-операціональне утворення [6]. У дослідженні проектування майбутньої професійної діяльності психологів О. М. Кочнева визначає очікування як явище антиципації та вважає, що вона є формою інтелектуальної діяльності людини, спрямованою на формування мети, усвідомлення особистісних ресурсів, необхідних для її досягнення у найближчому професійному майбутньому, знаходження шляхів наповнення цих ресурсів, потреби в конструюванні образу очікуваного результату професійної перспективи відповідно до визначених часових проміжків [5, с. 6]. В. Г. Асеєв стверджує, що саме очікування є безпосередньою детермінацією діяльності. Очікування – це своєрідний спосіб підвищити суб'єктивну ймовірність події, на відміну від об'єктивної. Підвищення суб'єктивної ймовірності покликане оптимізувати взаємодію людини з певною подією [2].

У вищезгаданих дефініціях сутність психологічних очікувань визначають як психічний, емоційний стан, структурно-операціональне

утворення, прогностичну спроможність уявлень та антиципаційне явище. Услід за низкою науковців ми вважаємо, що інтегральним поняттям відносно професійних очікувань є “антиципація” [4; 6]. Антиципація визначається Б. Ф. Ломовим і Є. М. Сурковим як когнітивно-регулятивний процес, в основі якого є інтегральні механізми роботи мозку, це здатність людини діяти і приймати ті чи інші прогностичні рішення з певним тимчасово-просторовим випередженням [8, с. 53].

У сучасних дослідженнях феномена ймовірного прогнозування надається і афективна функція [10]. На нашу думку, антиципація, прогноз, передбачення забезпечується когнітивною сферою, емоційна сфера при цьому процесі не задіюється. Перехід від антиципування до так званого “емоційного антиципування” потребує використання якісно іншого терміна, яким є “очікування”. За П. К. Анохіним емоційний стан є функцією зворотної інформації від результатів здійсненої діяльності [1], тому антиципація та прогноз не можуть супроводжуватись переживаннями, відповідно відсутнє будь-яке афективне чи емоційне тіло [3 с. 219].

Очікування виконують у навчальному процесі прогностичну функцію, формують у студента особистісну оцінку, тобто виникає емоція задоволення, або інтересу. Поруч з позитивними емоціями, які супроводжують очікування, у студента можуть виникнути і негативні, такі як тривога, страх, розчарування.

З огляду вищесказаного можна зробити висновки: професійні очікування супроводжуються афектами й афективними станами. Це дає нам підставу зробити припущення, що передбачуване, прогнозоване студентом набуває суцільно особистісного значення. Така емоційна спрямованість зумовлює навчально-професійну мотивацію, на що вказують мотиваційні теорії. Позитивна емоційна валентність очікування визначає ступінь привабливості та є внутрішньодетермінованою, має суб'єктивну природу та індивідуально-неповторний вияв для кожного індивіда.

Ґрунтовний аналіз наукових підходів щодо феномена очікування здійснив Х. Хекхузен. На його думку, процеси мотивації охоплюють поряд із спонукальними аспектами ситуації, що розкриваються через сприйняття можливостей досягнення визначених цілей, привабливість

передбачуваних наслідків діяльності, впливають на мотиви, які актуалізуються певною ситуацією [12, с. 40]. Б. Ф. Ломов вважав, що однією із провідних умов розвитку мотиваційної сфери людини є така організація професійної підготовки та діяльності, яка б розкривала перспективи її розвитку та суспільну значимість. На думку науковця, взаємодія мети та мотивів є дуже складною і динамічною [7, с. 252–253].

У науковій літературі виокремлюють когнітивний компонент очікувань – це знання, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, отримані до ознайомлення з нею із різних джерел [9]. У науковій теорії та практиці в галузі соціальної психології відносно очікувань прийнято використовувати термін “експектації”, який окреслюється як система очікувань, вимог стосовно норм виконання особистістю соціальних ролей. Очікувана оцінка може бути представлена і як певна сукупність думок про себе, яка складається з оціночних відносин, що склалися в різних видах діяльності, різних сферах спілкування. Ураховуючи вищезазначене, стало можливим виокремити такі види очікувань: когнітивні, соціальні й особистісні.

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив нам сформулювати власне визначення професійних очікувань майбутніх психологів. Ми розглядаємо їх як системне утворення, яке забезпечує антиципацію у достроковій перспективі, що пов'язана прогнозуванням навчально-професійної діяльності та має суб'єктивно-особистісну значущість для майбутнього психолога, що характеризується динамікою змін у навчальному процесі.

Аналіз сутності чинників динаміки професійних очікувань у науковій літературі уможливив визначення таких їх видів: об'єктивні чинники (загальнотеоретична професійна підготовка у навчальному процесі); об'єктивні соціальні чинники (очікування соціальної групи, рольові чинники); суб'єктивні усвідомлені чинники (рівень домагань, самооцінка, мотивація, самоактуалізація) та суб'єктивні неусвідомлені чинники (зумовлені інфантильним досвідом та психологічними захистами) [4; 9; 11].

Наступним кроком у дослідженні стало створення авторської анкети для вивчення динаміки професійних очікувань. Теоретичний

аналіз і пілотажне дослідження дозволило визначити основні критерії професійних очікувань та дослідити їх динаміку. Розроблений нами психодіагностичний інструментарій дозволив дослідити мотиваційну тенденцію до успіху, рівень самооцінки, рівень домагань, привабливість професійної діяльності, мотивацію до навчальної діяльності та інтерактивно-перцептивну компетентність майбутніх психологів як критеріїв динаміки професійних очікувань.

Апробація розробленого інструментарію дослідження динаміки професійних очікувань дозволила зробити висновки про те, що на тлі адекватності самооцінки відбувається зниження інших показників критеріїв професійних очікувань протягом навчання. Експериментальне дослідження дозволило прояснити умови за яких відбувається зниження показників професійних очікувань, серед яких зафіксовано: мале соціальне визнання та низький рівень оплати праці психолога. Низхідна динаміка професійних очікувань майбутніх психологів під час навчання полягає у недостатній їх фаховій компетентності та практичних навичках, що не усвідомлюються самими студентами, та виявляється у невмінні ефективно будувати комунікативний процес і налагоджувати міжособистісну взаємодію. Цей аспект виявляється у психологічних бар'єрах під час спілкування, нереалістичних очікуваннях від партнера взаємодії, перенесення власної проблематики на іншого. Низький рівень особистісної відкоригованості зумовлює на початку навчання нереалістичні очікування студента, які у процесі навчання зазнають значного перегляду, та демонструють експериментальні дані значною мірою у негативному для професійного становлення студента напрямку.

Отримані експериментальні дані зумовили створення комплексної психокорекційної програми професійних очікувань майбутніх психологів у навчальному процесі. Теоретико-методологічні основи дослідження становлять загальні принципи психологічної науки (системності, єдності свідомості та діяльності, активності, розвитку, конкретно-історичності, єдності корекції та діагностики, єдності раціонального й емоційного).

Наразі психологічна наука послуговується різноманітним психологічних тренінгових методик, які спрямовані на корекцію тих чи

інших проблем особистості та соціальних груп. Проблема дослідження професійних очікувань полягає у визначенні їх критеріїв і розробленні адекватної комплексної корекційної програми для посилення реалістичності професійних очікувань. Розробка психокорекційної програми вимагає комплексного підходу, оскільки конструктивні зміни у професійному світогляді можливі через здійснення теоретико-інформаційної підготовки й удосконалення уже сформованих очікувань студентів. Отже, програма психокорекції професійних очікувань складалася з трьох етапів. На першому етапі здійснено заходи, спрямовані на запобігання формуванню нереалістичних професійних очікувань студентів і підвищення їх загальної психологічної обізнаності щодо феномена очікування. На другому етапі досліджувані залучалися до психологічного тренінгу з використанням глибинно-психологічних підходів діагностики та корекції особистісних деструктивних когніцій, які зумовлюють відступи від реальності та негативний професійний світогляд. Третій етап психокорекційного процесу був спрямований на пізнання неефективних світоглядних шаблонів, допомогу в подоланні психологічних труднощів у професійному становленні через індивідуальну психокорекційну роботу із використанням методу психоаналізу тематичних психомалюнків.

Аналіз впливу комплексної психокорекційної програми на експериментальну групу у процесі статистичної обробки результатів дослідження дозволив виявити достовірні дані динаміки показників критеріїв професійних очікувань майбутніх психологів. Упровадження програми психокорекції професійних очікувань у навчальному процесі зумовило загальне підвищення мотивації до успіху, зниження тенденції до уникнення невдачі, а також зменшення кількості студентів, що перебувають у невизначеному мотиваційному полюсі ($p \leq 0,05$). Дослідження динаміки рівня домагань виявили статистично значущі зрушення у бік зменшення показників найвищого рівня, зменшення низького та середнього рівнів та якісного підвищення показників середнього ($p \leq 0,05$). Подібна динаміка зростання показників спостерігається і за критерієм рівня самооцінки ($p \leq 0,05$). Перевірка адекватності самооцінки студентів майбутніх психологів указує на позитивну

динаміку у бік її підвищення: I курс ($p \leq 0,05$), II курс ($p \leq 0,01$), III, IV та V курс ($p \leq 0,001$). За критерієм привабливості професії було досягнуто значних статистично значущих зрушень у напрямку її посилення ($p \leq 0,001$), а також зафіксовано підвищення значень мотивації щодо навчальної діяльності ($p \leq 0,001$). Зростання інтерактивно-перцептивної компетентності студентів-психологів засвідчують зрушення виявлені методами математичної статистики як достовірні ($p \leq 0,05$).

Для підтримки високого рівня реалістичності професійних очікувань у студентів були розроблені методичні рекомендації для викладачів щодо психокорекції професійних очікувань майбутніх психологів у процесі фахової підготовки у ВНЗ. Ключові їх напрямки такі:

спрямованість навчального процесу на результат є розвиток провідних характеристик майбутнього професіонала (професійний світогляд, компетентність і психологічна обізнаність);

дотримання низки найзагальніших вимог до змісту освіти психолога, покликаних виконати завдання формування майбутнього професіонала;

когнітивне й емоційне налаштування викладачем студентів на позитивні очікування від фахових дисциплін;

перегляд програми такої навчальної дисципліни як "Вступ до спеціальності", при цьому повинна здійснюватися обов'язкова подальша детальна інтерпретація як усіх без винятку галузей майбутньої діяльності, так і функцій психолога;

проведення планових групових тренінгів для вирішення особистісної проблематики студентів та психокорекції професійних очікувань та ін.

Висновок. Теоретичний аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми та проведене емпіричне дослідження дозволило підвищити показники критеріїв професійних очікувань майбутніх психологів у навчальному процесі. Окреслена динаміка зростання вказує на психологічну готовність студентів до виконання професійних завдань, гармонізацію їх особистості, що характеризується у посиленні реалістичності фахових очікувань стосовно обраного фаху. Дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми динаміки професійних очікувань у становленні майбутнього психолога.

Подальшого теоретичного вивчення та експериментального дослідження потребує проблема динаміки професійних очікувань молодих спеціалістів у процесі їх професійної реалізації, а також впливу економічної складової на їх динамічні зміни.

Список використаної літератури

1. Анохин П. К. Эмоции [Текст] / П. К. Анохин // БМЭ. – 2-е изд., 1964. – Т. 35. – С. 339–357.
2. Асеев В. Г. Личностная значимость и вероятность событий. Проблемы психологии личности / В. Г. Асеев. – М. : Наука, 1982. – С. 236–242.
3. Бассин Ф. В. Проблема “бессознательного” (о неосознаваемых формах высшей нервной деятельности) / Ф. В. Бассин. – М., 1968. – С. 219.
4. Коновалова О. А. Глибинно-психологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально психологічного навчання : дис ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. А. Коновалова. – К., 2001. – 229 с.
5. Кочнева Е. М. Концептуальные основы подготовки студентов к проектированию будущей профессиональной деятельности / Е. М. Кочнева. – Н. Новгород : НГПУ им. К. Минина, 2013. – 156 с.
6. Левченко Е. В. Субъективные ожидания студента и методика преподавания психологии / Е. В. Левченко // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 80–86.
7. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Педагогика, 1991. – С. 252–253.
8. Ломов Б. Ф. Антиципация в структуре деятельности / Б. Ф. Ломов, Е. М. Сурков. – М. : Наука, 1980. – 278 с.
9. Тышковский А. В. Социально-психологические основы формирования и реализации ожиданий в профессиональном выборе и карьере : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / А. В. Тышковский. – М. : РГБ, 2003. – 481 с.
10. Фейгенберг И. М. Роль миндалевидных ядер в поведении животных. Рефлексы головного мозга / И. М. Фейгенберг. – М. : Наука, 1965. – С. 516–539.
11. Фрадинська А. П. Психологічні особливості професійних очікувань майбутніх соціальних працівників : дис ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А. П. Фрадинська. – Хмельницький, 2012. – 241 с.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – 2-е изд. / Х. Хекхаузен. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Якимчук Б. А.

Радзивил К. П. Динамика профессиональных ожиданий будущих психологов в учебном процессе: обоснование и результаты исследования

В статье рассматривается понятие феномена профессиональных ожиданий будущих психологов и динамики их изменений в учебном процессе. Автором осуществлен теоретический анализ научных источников, раскрывающий сущность, структуру, функции и факторы динамики профессиональных ожиданий будущих психологов, их критерии исследования. Представлено описание принципов реализации и результатов внедрения комплексной программы психокоррекции профессиональных ожиданий будущих психологов в учебном процессе. Освещены ключевые направления методических рекомендаций для преподавателей по психокоррекции профессиональных ожиданий будущих психологов в учебном процессе вуза.

Ключевые слова: *будущие психологи, динамика профессиональных ожиданий, антиципация, мотивация, привлекательность профессиональной деятельности.*

Radziwill K. Dynamics of Professional Expectations of Future Psychologists in the Educational Process: Foundation and Research Results

The article contains foundation and results of experimental research of dynamics of professional expectations of future psychologists on the different stages of their professional studies.

Based on the analysis of the state of the problem, it is shown that the determining factor in the success of professionalization is subjective reality of student, his expectations and their dynamic changes in the educational process as a criterion of subjective reflection and transformation of future psychologists objective reality. In view of the above, topical is urgent study of the dynamics of professional expectations of future psychologists in the educational process, because the subjective expectation of professional student is the psychological phenomenon that makes a significant influence on his professional formation for all phases of training.

A theoretical and practical analysis, synthesis and generalization of scientifically-psychological literature is carried out on issue of research. It

was determined that the term “professional expectations” in the context of different psychological conceptions are seen as predictive ability of future worker, emotional conditional, vocational anticipation phenomenon, predictions, hypothetical construct, forecast. It was established that the phenomenon of anticipation is an integral concept of the phenomenon expectation that in the professional becoming of future psychologist has such functions: adaptive, cognitive, communicative and regulatory. Based on the theoretical analysis of different versions of interpretation of the mechanisms of formation of expectations, particular their professional component, was established the importance of personal involvement and emotions in anticipation future careers, which determines the attractiveness or unattractiveness of the last, causing educational-professional motivation. Found that expectations of future professional psychologists are system formation, which provides the anticipation of events related to the educational and professional activities, which has a subjective personal significance for the individual and is characterized by dynamic changes in the educational process. There are such types of expectations: cognitive, social and personal.

It was determined that the dynamics of professional expectations in education is conditioned by several factors. The analysis of the essence factors of dynamics professional expectations in the scientific literature made possible determination of such their kinds: objective factors (general theoretical training in education process); objective social factors (social group expectations, role factors); subjective realized factors (level of aspiration, self-esteem, motivation, self-actualization); subjective unrealized factors (caused by infantile experience, psychological defense). Based on information of theoretical study was found a number of criteria for studying the dynamics of professional expectations of future psychologists.

Description of principles of methodology of introduction and analysis of results of approbation of the complex program of psychological correction of professional expectations of future psychologists was given in an educational process. Efficiency of realization of the complex program of psychological correction of professional expectations of future psychologists and their dynamics is experimentally well-proven. The key trends of methodical

recommendations are reflected for teachers in relation to psychological correction of professional expectations of future psychologists in the process of professional preparation in high school.

Keywords: *future psychologists, dynamic professional expectations, anticipation, motivation, attractiveness of professional activities.*